

HACI BEKTAŞ VELİ, MEVLANA VE YUNUS FELSEFESİYLE TÜRKÇE DERSLERİNDE DEĞERLER VE HOŞGÖRÜ EĞİTİMİ

Emine KOLAÇ¹

ÖZET

İlköğretim basamağı toplu olarak olan bağların güçlenmesinde, ulusal ve evrensel değerlerin kazandırılmasında, kültürel mirasa yönelik bir bilincin uyandırılmasında anahtar rol oynamaktadır. Türk milletinin millî, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan, geliştiren; ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan bireylerin yetiştirilebilmesi ancak dikkatle, özenle hazırlanmış öğretim programlarıyla mümkündür. Millî değerleri özümsemiş, evrensel değerleri kazanmış bir neslin yetiştirilmesinde medeniyetin beşiği olan Anadolu’da yüzyıllar önce sevgi, barış, hoşgörü mesajları veren düşünür ve şairlerimizden yararlanmalıdır. Bu durum, çocukları, gençleri, kendi kültürlerine, toplumuna, milletine daha çok yaklaştıracak, aralarında kopmaz bağlar oluşturacaktır. Bu araştırmada Millî Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanan Türkçe Öğretim Programları (1-5; 6-8) “değerler” ve “hoşgörü” kavramlarına yer vermeleri açısından değerlendirilmiş; Mevlana, Hacı Bektaş Veli ve Yunus felsefesindeki hoşgörünün temelleri üzerinde durularak Türkçe derslerinde ve Türkçe öğretim programlarında yararlanılması konusunda önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Sözcükler Hacı Bektaş Veli, Mevlana ve Yunus’ta Hoşgörü; Değerler; Türkçe Dersi

“VALUE AND TOLERANCE” EDUCATION IN TURKISH LESSONS WITH THE PHILOSOPHY OF YUNUS, MEVLANA AND HACI BEKTAŞ.

ABSTRACT

Primary education is the period when basic skills and education are given, in which personalities start to be shaped at this stage. This period plays a key role in achieving national and international values, awakening the cultural awareness, and having a strong connection between the person and society. Only with a carefully prepared teaching program could it be possible to bring up persons who love his nation, nationality, country, citizens and family, who save and develop national, humanistic, moral and cultural values. To bring up such generations, who have achieved universal values and internalized national values, it is important to make use of poets and philosophers who have been giving messages of peace, tolerance and love since centuries in Anatolia, the cradle of civilization. This will help the children, the youngsters to be closer to their own culture, society and people and build stable ties to each other. And the Teacher Training Curriculum (1-5; 6-8), prepared by the

1 Yard.Doç.Dr., Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi

Ministry of National Education has been examined regarding how much place are given to the “values” and “tolerance”.

Key Words Tolerance of Hacı Bektash Velî, Mevlana, Yunus; Values; Turkish Lesson

GİRİŞ

1. Değerler

Bireyler yaşadıkları toplumun bir parçasıdır ve toplumla karşılıklı bir etkileşim içindedir. Hem toplumdan etkilenen hem de yaşadığı toplumu etkileyen konumdadır. Toplumda ait değerlerin, ortak temel davranış kalıplarının bireye aktarılması, bireyin toplumsallaşmasını, bireyin o toplumun parçası hâline gelmesini sağlar. Geçmişten gelen kültür mirasına, değerlere yenilerinin eklenmesiyle geçmişle gelecek arasında bir köprü kurulur. Toplum ve millet yaşamının geleceği, bu köprünün sağlamlığı ve sürekliliğiyle doğrudan ilişkilidir. Geçmişinden kopuk bir toplumun, milletin geleceğinden söz edilemez.

Değerler, bir sosyal grubun veya toplumun kendi varlık, işleyiş ve devamını sağlamak için üyelerinin çoğunluğu tarafından kabul edilen, ortak duygu, düşünce ve amaçları yansıtan genelleştirilmiş temel ahlaki ilke ve inançlar olarak ifade edilebileceği gibi (Kızılcılık, Erdem, 1994: 99), belirli bir durumu bir diğerine tercih etme eğilimi olarak da tanımlanabilir. Değerler aynı zamanda, bireylerin neyi önemli gördüklerini tanımlayarak istekleri, tercihleri, arzu edilen ve edilmeyen durumları da yansıtmaktadır (Erdem, 2003, 56).

Bir toplumun kültürünün etkisi altında kalan davranışlar o kültürün değerlerini de yansıtmaktadır. Değerler değişime açık yapılardır ve zaman içinde ortaya çıkan gereksinimleri karşılamak için değer önceliklerinde değişiklikler olabilir (Kuşdil, Kağıtçıbaşı, 2000: 59). Her toplumun kendine ait kültürü, her kültürün de kendine özgü değerleri vardır. Değerler, toplumdan topluma değişebileceği gibi bazı toplumlarca ortak olarak da benimsenebilir. Bunun yanı sıra her bireyin farklı değer yargıları da olabilir (Aydın, 1994: 253).

İnsana özgü, insanı insan yapan ve onu diğer canlılardan ayıran bir nitelik taşıyan değerler aynı zamanda insanın amaçlarına uygun tarzda kendini gerçekleştirebilecek duruma gelmelerine de yardımcı olmakta (Kuçuradi, 1995: 8), hayata bir anlam katmakta, hayatın, dürüstlük, hoşgörü, iyilik, merhamet gibi güzel yanlarını çoğaltmaktadır. Bütün bunlar ise toplumsallaşmayı ve toplumla uyumlu yaşamı beraberinde getirmektedir (İnsani Değerler Rehberi, 1996: 6). Toplumsallaşma, toplumun varlığını korumasında, sürdürülebilmesinde zorunlu bir süreçtir. Toplumsallaşma süreci içinde insan ortak toplumsal davranış kalıplarını belirli ilkeleri ve kuralları öğrenerek bireysel amaçlarıyla toplumsal amaçlar arasında bağlantı kurmakta, ortak değerleri benimsemektedir. Başka bir deyişle bireyin o toplumun bir parçası hâline gelmesini sağlamaktadır.

Her şeyin büyük bir hızla değiştiği çağımızda değişimin sadece bilgi ve teknolojiye olmadığı, değerlerde de birtakım değişimlerin yaşandığı gözlenmektedir. Dünyada sınırların ortadan kalkmaya başlaması, küreselleşme rüzgârının tek tipleşmeye ve dünyayı bir köy hâline getirme yönünde esmesi milli birlik ve beraberliğin temelleri arasında yer alan değerlerin

önemine bir kez daha dikkatleri çekmektedir. Ülkeler arasındaki sınırların ortadan kalkmaya başlamasıyla birlikte yerel değerlerin yanı sıra evrensel değerlerin de gündeme geldiği, bazı değerlerin hem yerel hem de evrensel değerler arasında yer aldığı görülmektedir. Bu değerler arasında hoşgörü ilk sırada gelmektedir.

2. Hoşgörü

Osmanlıcada “müsamaha, tesamüh”, İngilizcede “tolerance”, Almandaca “toleranz”, Fransızcadaki “tolérance”, Latince “tolerantia, tolerare” şeklinde karşılık bulan hoşgörü kavramı Felsefe Terimleri Sözlüğü’nde; başkalarının düşünce ve kanılarını hoş görme, onların da geçerliliklerine karşı tepki göstermeme; başkalarının düşünce ve kanılarını özgürce dile getirmesini ve düşüncelerine göre yaşamasını hoş görme tutumu (BSTS, Felsefe Terimleri Sözlüğü, 1975) şeklinde açıklanmaktadır.

Hoşgörü, özellikle günümüz dünyasında en önemli erdemlerden biridir. İnsana özgü, insanı yücelten bir erdem. Hoşgörünün özünde anlayış gösterme, anlayışla karşılama yatar. Hoşgörü, olgunluğun belirtisidir. Sevgi, hoşgörü için ön koşuldur. Sevmeyen, içinde insan sevgisi taşımayan bir kimsenin hoşgörülü olması beklenemez. Bu nedenle denilebilir ki, sevgi ve hoşgörü birbiriyle yakın ilişkili, birbirini tamamlayan kavramlardır (Kavcar, 1995: 5). Bir değer olarak hoşgörü, insanın yüksek kültür seviyesinde elde ettiği bir nitelik olarak yorumlanırken (Pickthall, 1985: 37), bütün farklılıklara rağmen birlikte yaşamayı mümkün kılan karşılıklı sevgi, saygı, güven ve anlayış esasına dayalı olarak kurulan iletişim süreci olarak da değerlendirilmektedir (Gözübüyük, 2002: 40).

Hoşgörü kavramının bugünkü anlamını XII. ve XIII. asır Anadolu toplumunun değerlerini şekillendiren Kur’an, hadis ve tasavvuf gibi kaynaklardan almış olduğu ifade edilmektedir (Aslan, 2008: 9). Bugün itibarıyla konuyu kendi toplumumuz açısından ele aldığımızda halk kültürümüzde hoşgörünün varlığı hemen göze çarpmaktadır. Tasavvuf edebiyatı bunun en güzel kanıtıdır. Geleneksel Türk kültüründe hoşgörü köklü bir şekilde yer almıştır. Dolayısıyla Türk tasavvufunun geniş bir hoşgörü ve sevgi öncülüğü yaptığını söylemek mümkündür (Tezcan, 1995:194).

Bünyesinde sevgi, saygı, güven, anlayış, kabul gibi anlamları taşıyan, demokrasi, barış, uyum, özgürlük gibi olumlu durumların ortaya çıkmasını sağlayan hoşgörü hem kişiler arası ilişkilerin hem yaşanan toplumun hem de iletişim hâlinde olunan diğer toplumlarla ilişkilerin sağlıklı bir şekilde devamı için önemli bir değer olarak karşımıza çıkmaktadır.

Özellikle 20. yüzyıldan itibaren gerek savaşlar gerek ideolojiler, bilim ve teknolojiye hızlı değişim ile bu değişimlerin yarattığı olumsuzluklar hoşgörüyü azaltmış, değerler konusunda çözülmeyi beraberinde getirmiştir (Tural, 1996: 11-16). Bu da gerek kişiler gerekse toplumlar arasındaki ilişkilerde sorunları aşılamaz kılmıştır.

Çözülmenin önüne geçmede, değerlere sahip çıkmada, birey ve toplumlar arasındaki ilişkileri güçlendirmede eğitime önemli görevler düşmektedir. Toplumda yaşanan ve yaşanabilecek sorunların, çözümlerinin ortadan kaldırılması için o toplumdaki bireylerin, başta hoşgörü olmak üzere gerekli değerleri kazanmaları gerekmektedir. Bireylere verilecek olan değer eğitimi, bireylerin mutluluğuna, toplumsal huzura, toplumlar arası ilişkilere, barışa, genel

olarak insanlığa daha iyi bir geleceğin sunulmasına katkıda bulunacaktır. Özellikle çocukların şiddetten, artan sosyal problemlerden ve birbirlerine olan saygı eksikliğinden, hoşgörüsüzlükten daha fazla etkilendikleri bir gerçektir. Pek çok ülkede anne, baba ve eğitimciler tehlike oluşturan bu sorunun değerlerin öğretimi ile çözüleceğine ilişkin görüş birliğine varmıştır (Tillman, 2000: IX). İnsanlar, yaşadıkları toplumun değerlerini çocukluk yıllarından başlayarak öğrenmeye başlarlar. Başlangıçta aileden daha sonra da yakın çevreden değişik yollarla öğrenilmeye başlanan değerler aileden, yakın çevreden, yazılı ve görsel materyallerden taklit ya da model alma yolu ile öğrenilir (Halstead ve Taylor, 2000).

3. Değerler ve Hoşgörü Eğitimi

Değerlerin öğretiminin rastlantılara bırakılmaması gerekir. Bu nedenle öğretim işi sistemli ve özenli bir şekilde okullarda gerçekleştirilmelidir. Okullar, toplumsal bir varlık olan insanın, o toplumun bir parçası olması yani toplumsallaşması için gerekli olan sürece katkıda bulunan kurumlardır. Değişen dünya düzeninde ait olduğu toplumun değerlerini benimseyen, koruyan aynı zamanda evrensel değerlere de sahip olan bireylerin yetiştirilmesi zorunluluk haline gelmiştir. Kişilik gelişiminin şekillendiği ilköğretim döneminde, kendinden farklı özellik ve kültürlere sahip bireylere, toplumlara hoşgörü ile yaklaşması sağlıklı bir birey ve sağlıklı, huzurlu bir toplum için vazgeçilmezdir. Birbirlerine hoşgörü ile yaklaşan bireylerin toplumlar, devletler ve dinler arası hoşgörü özelliğine de sahip olabileceği düşüncesinden yola çıkılarak, ilköğretim basamağında hoşgörü değerini kazandırmanın ne kadar önemli olduğu açıkça görülmektedir. Bu nedenle eğitimde buna yönelik düzenlemelerin yapılması, öğretim programlarının bu anlayış doğrultusunda hazırlanması ve okullarda da öğretiminin titizlikle gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

4. Türkçe Öğretim Programlarında Değerler ve Hoşgörü

4.1. İlköğretim Türkçe Dersi (1-5. Sınıflar) Öğretim Programında Değerler

İlköğretim Türkçe Dersi (1-5. Sınıflar) Öğretim Programında değerlere yönelik olarak şu vurgular yer almaktadır:

1739 Sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu'nun 2. Maddesi (MEB, 2005:7):

“Türk Millî Eğitimimizin genel amacı, Türk milletinin bütün fertlerini; Atatürk inkılâp ve ilkelerine ve Anayasada ifadesini bulan Atatürk milliyetçiliğine bağlı; Türk milletinin millî, ahlâkî, insanî, manevî ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren; ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan; insan haklarına ve Anayasanın başlangıcındaki temel ilkelere dayanan demokratik; laik ve sosyal bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış hâline getirmiş yurttaşlar olarak yetiştirmek.”

Programla ilgili genel açıklamalar bölümü (MEB, 2005: 1):

“Türkçe Öğretim Programı; Türkçeyi doğru, etkili ve güzel kullanan, eleştirel ve yaratıcı düşünebilen, bilgiyi kullanabilen, üretebilen, girişimci, kişisel ve sosyal değerlere önem veren bireyler yetiştirmeyi amaçlamaktadır.”

Türkçe Öğretim Programının genel amaçlar bölümü (MEB, 2005: 2):

Madde 11. Millî, manevî, ahlakî, tarihî, kültürel, sosyal, estetik ve sanatsal değerlere önem vermelerini sağlamak; millî duygu ve düşüncelerini güçlendirmek,

Programla ulaşılmaması beklenen temel beceriler bölümü (MEB, 2005, 17):

“Kişisel ve sosyal değerlere önem verme.”

Konuşma alanı kazanımları bölümü (MEB, 2005: 34, 52, 71, 90, 115):

“Görgü kurallarına ve değerlere (millî, manevî, kültürel, ahlakî, sosyal vb.) uygun konuşur.”

Metin İşleme Örneklerinden Benim Adım Selen (s, 184), Kır Şarkısı (s, 191), Venüs Güneş'in Önünden Geçti (s, 212), Uyku (s, 224) metinlerinde:

“Görgü kurallarına ve değerlere (millî, manevî, kültürel, ahlakî, sosyal vb.) uygun konuşur.”

Türkçe öğretim programında öğrencilere kazandırılması gereken beceriler arasında (MEB, 2005: 416):

“Kişisel ve sosyal değerlere önem verme”

İlköğretim 1-5 Türkçe dersi metinlerinde bulunması gereken özellikler içinde (MEB, 2005: 430):

Madde 2: Metinlerin millî kültürümüze, manevî değerlerimize, ahlâk anlayışımıza, örf, âdet ve geleneklerimize, yasalarımıza, milletimizin bölünmez bütünlüğüne uygun olmasına özen gösterilmelidir.

Madde 4: Metinlerde insan hak ve özgürlüklerine, demokratik değerlere ve hukukun üstünlüğüne aykırı öğeler yer almamalıdır.

İlköğretim Türkçe Dersi (1-5. Sınıflar) Öğretim Programında değerlere yönelik olarak yapılan vurgulara bakıldığında değerlerin daha çok “millî, ahlakî, insani, manevî, kültürel, kişisel, sosyal, tarihi, estetik ve sanatsal” şeklinde genelleştirilerek verildiği, ayrıntılara girilmediği görülmektedir.

4.2. İlköğretim Türkçe Dersi (1-5. Sınıflar) Öğretim Programında Hoşgörü

Türkçe Öğretim Programı ile eşleşen ara disiplin alan kazanımlarında (MEB, 2005: 154):

“Kendinin ve başkalarının hata yapabileceğini kabul eder, bunu hoşgörüyle karşılar.”

Atatürkçü düşünce sistemi içinde yer alan konular başlığı altında (MEB, 2005: 149):

“Diğer din, örf ve adetlere hoşgörülü olma”

Ara disiplin alanı etkinliklerinde (MEB, 2005: 364):

*“Türkçeyi doğru, etkili ve güzel kullanma. Kişisel ve sosyal değerlere önem verme.”
“Öğrencilerin, saygı, hoşgörü gibi temel kültürel ve ahlaki değerlerin önemini fark etmelerini sağlama.”*

Dinleme etkinliklerinde “Barışa Giden Yol” metninde (MEB, 2005: 294):

“Örf ve âdetler insanlar arasında düzeni sağlamak için oluşmuştur. Huzur içinde yaşamamız, bu değerlere karşılıklı saygı göstermemize ve hoşgörüyle bakmamıza bağlıdır.”

Başkalarının düşüncelerine, geleneklerine ve dinlerine saygı göstermeliyiz. Çünkü barış ve huzurun temelinde hoşgörü ve saygı vardır.”

Zorunlu temalar arasında “Değerlerimiz” temasının içerik önerilerinde (MEB 2005: 182):

“Türk kültürü, Türkçemiz, önemli değerlerimiz (Mevlâna, Fatih Sultan Mehmet, Yunus Emre, Mimar Sinan, Nasrettin Hoca, Hacı Bektaş Velî), bayramlar ve törenler, türkü, halk oyunları, vatan, kahramanlık, bayrak vb.”

“Atatürk” zorunlu temasının içerik önerilerinde (MEB 2005: 182):

“Diğer din, örf ve âdetlere karşı hoşgörülü olma.”

“Birey ve Toplum” zorunlu temasının içerik önerilerinde (MEB 2005: 182):

“Duygular (mutluluk, sevgi, üzüntü ...) beğeniler, büyüme, aile, ev, okul, misafir, engelliler, yaşlılar, barış, dayanışma, hoşgörü, kurallar vb.”

İlköğretim Türkçe Dersi (1-5. Sınıflar) Öğretim Programında hoşgörüye yönelik olarak yapılan vurgulara bakıldığında hoşgörü kavramına yönelik vurguların daha çok yapılan hatayı hoş görme, diğer din, örf ve adetlere hoşgörülü olma, başkalarının düşüncelerine, geleneklerine ve dinlerine saygı gösterme noktalarında yoğunlaştığı görülmektedir. Ayrıca,

barış ve huzurun temelinde hoşgörü ve saygının yer aldığı vurgusunun da yapıldığı dikkati çekmektedir. Zorunlu temalar arasında “Değerlerimiz” temasının yer aldığı, diğer zorunlu temalardan olan “Atatürkçülük” ve “Birey ve Toplum” temalarının içeriklerinde hoşgörüyü yönelik genel vurgulara yer verildiği görülmektedir. Bütün bu vurguların hoşgörü kavramını vermede yetersiz olduğu dikkati çekmektedir.

4.3. İlköğretim Türkçe Dersi (6-8. Sınıflar) Öğretim Programında Değerler

Türkçe Öğretim Programının temel yaklaşımında (MEB 2005: 3):

“Türkçe Dersi Öğretim Programı’yla dinlediklerini, izlediklerini ve okuduklarını anlayan; duygu, düşünce ve hayallerini anlatan; eleştirel ve yaratıcı düşünen, sorumluluk üstlenen, girişimci, çevresiyle uyumlu, olay, durum ve bilgileri kendi birikimlerinden hareketle araştırma, sorgulama, eleştirme ve yorumlamayı alışkanlık hâline getiren, estetik zevk kazanmış ve milli değerlere duyarlı bireyler yetiştirilmesi amaçlanmıştır.”

şeklinde ifade edilmiştir. Programın temel yaklaşımına bakıldığında milli değerlerin aktarımına vurgu yapıldığı görülmektedir.

Programın genel amaçlarında (MEB 2005: 4):

Gençlerin;

Madde 9: Türk ve dünya kültür ve sanatına ait eserler aracılığıyla milli ve evrensel değerleri tanımaları,

Madde 10: Hoşgörülü, insan haklarına saygılı, yurt ve dünya sorunlarına duyarlı olmaları ve çözümler üretmeleri,

Madde 11: Millî, manevî ve ahlakî değerlere önem vermeleri ve bu değerlerle ilgili duygu ve düşüncelerini güçlendirmeleri amaçlanmaktadır.

Programda öğrenme alanları ve kazanımların sınıflara göre dağılımları bölümlerinde (MEB 2005: 135):

“Millî ve evrensel kültür değerlerini fark eder.”

“Okuduğu metindeki millî ve evrensel kültür değerlerinin hayatla ilişkisini sorgular.”

Dinleme becerisi ile ilgili 6, 7 ve 8. sınıflarda tekrarlanan kazanımlarda (MEB 2006: 138):

“Dinlediklerinde/izlediklerinde millî ve evrensel değerleri fark eder.”

“Dinlediklerinde /izlediklerinde geçen millî ve evrensel değerlerin hayatla ilişkisini sorgular.”

Okuma metinlerinde bulunması gereken özellikler içinde (MEB 2005: 161):

2. Madde: Metinlerde milli, kültürel ve ahlaki değerlere, milletimizin bölünmez bütünlüğüne aykırı unsurlar yer almamalıdır.

3. Madde: Metinlerde siyasi kutuplaşmalara ve ayrımcılığa yol açacak bölücü, yıkıcı ve ideolojik ifadeler yer almamalıdır.

5. Madde: Metinlerde insan hak ve özgürlüklerine, insani değerlere aykırı öğeler yer almamalıdır.

16. Madde: Metinler, öğrencinin kişisel gelişimine katkıda bulunacak ve onlara estetik bir duyarlılık kazandıracak nitelikte olmalıdır.

Dinlenecek/İzlenecek materyallerin içeriğinde bulunması gereken özellikler arasında (MEB 2005: 162):

2. Madde: Millî, kültürel ve ahlaki değerlere, milletimizin bölünmez bütünlüğüne aykırı unsurlar yer almamalıdır.

3. Madde: Siyasi kutuplaşmalara ve ayrımcılığa yol açacak bölücü, yıkıcı ve ideolojik ifadeler yer almamalıdır.

4. Madde: Öğrencilerin sosyal, zihinsel, psikolojik gelişimini olumsuz yönde etkileyebilecek cinsellik, karamsarlık, şiddet vb. öğeler yer almamalıdır.

5. Madde: İnsan hak ve özgürlüklerine, insani değerlere aykırı öğeler yer almamalıdır.

12. Madde: Öğrencinin kişisel gelişimine katkıda bulunacak ve onlara estetik bir duyarlılık kazandıracak nitelikte olmalıdır.

İlköğretim Türkçe Dersi (6, 7, 8. Sınıflar) Öğretim Programında ana ve alt temalar incelendiğinde (MEB 2005: 164-166) sevgi, milli kültür, hak ve özgürlükler ana temada; insan sevgisi, hayvan sevgisi, dostluk, yardımlaşma, konukseverlik, komşuluk gibi değerlerin de alt temalar tablosunda yerini aldığı, programda değerlere yer verildiği ancak örtük bir şekilde bırakıldığı görülmektedir. Yapılan inceleme sonunda programda değerlere sistemli bir şekilde yer verilmediği, ayrı başlık altında ele alınmadığı dikkatleri çekmektedir (Şen, 2008: 768). Özetle programda değerlere yönelik vurguların istenilen düzeyde olmadığı görülmektedir.

4.4. İlköğretim Türkçe Dersi (6-8. Sınıflar) Öğretim Programında Hoşgörü

Genel amaçlarda (MEB 2005: 4):

10. Madde: Hoşgörülü, insan haklarına saygılı, yurt ve dünya sorunlarına duyarlı olmaları ve çözümler üretmeleri.

Konuşma yöntemlerinde (MEB 2005: 63):

“Tartışmanın, bir amaç değil, gerçeği bulmak için bir araç olduğunu akıldan çıkarmamalı, karşılıklı saygı ve hoşgörü içerisinde olmasına özen göstermelidir.”

Yazma etkinliklerinde (MEB, 2005: 182):

“Hoşgörü kavramının çağrıştırdıklarını dondurma toplarının içine yazınız.”

Sonuç olarak İlköğretim Türkçe Dersi (6-8. Sınıflar) Öğretim Programında hoşgörüye yönelik vurgulara bakıldığında hoşgörü kavramına yönelik vurguların da değerlerde olduğu gibi genel ifadeler arasında sıklığı, hoşgörünün bir değer olarak benimsenmesinde yetersiz kaldığı görülmektedir.

Değerlerin, hoşgörünün öğretiminde Anadolu sonsuz bir kaynağa sahiptir. Bu kaynaktan yeterince yararlanılması, yeni neslin Mevlâna, Hacı Bektaş Veli ve Yunus Emre'nin sonsuz insan sevgisi ve hoşgörüsüyle tanıştırılması gerekmektedir. Bu kaynaktan verilecek hoşgörü eğitimi aynı zamanda kültürüne, değerlerine, milletine, bizi biz yapan değerlere bağlı bir neslin yetişmesinde de temel oluşturacaktır.

1. Mevlana, Hacı Bektaş Veli ve Yunus'ta Hoşgörü

Ahmet Yesevi'nin öğretileriyle başlayan, gelişen ve Anadolu'ya taşınan hoşgörü Mevlana, Hacı Bektaş Veli ve Yunus Emre gibi mutasavvıflar ile sağlam bir temele oturtulmuştur. Anadolu geleneğinde çok önemli bir yeri olan tasavvuf felsefesi, hoşgörü ve ahenge dayanır. Mevlana, Hacı Bektaş Veli ve Yunus Emre farklılıkları bir zenginlik kaynağı olarak görmüş, insanlara sonsuz bir sevgiyle kucak açmış, yüzyıllar boyunca Türk toplumuna hoşgörüyle aktararak Türk milletinin gönlünde taht kurmuşlardır.

İnsanları iyiliğe, hoşgörüye, barışa ve sabırlı olmaya çağıran Mevlana, insanlara sunmuş olduğu mutluluk reçeteleri ile sadece yaşadığı çağa değil yüzyıllar sonrasına ve bütün insanlığa seslenmiştir. Mevlana'nın evrensel hoşgörü mesajı; farklı din, dil ve kültürden olan insanları aynı coğrafyada barış ve sevgiyle kaynaştırmış, bütün insanları kucaklayan sevgisi yerelden ulusala, ulusaldan evrensele yayılmıştır (Artun, 2007). Mevlana'nın hoşgörüsü, sevgi ve aşk felsefesi yaşadığı günden bugüne sadece Türk halkının değil, çeşitli din ve kültürlerden gelen bütün dünya halklarının ilgi odağı olmuştur. İrene Melikoff' un deyimiyle Mevlana'nın eserlerini dünya milletleri kendi dillerine çevirip okusalar, dünyada kötülük, harp, kin, nefret diye bir şey kalmazdı (Yeniterzi, 1997:109).

Türk kültüründeki engin hoşgörü düşüncesinin mimarlarından olan Mevlana bütün insanlığı engin bir hoşgörüyle kucaklar. Onun felsefesinde insanları o, bu, şu diye sınıflara ayırmak, “öteki”leştirmek yoktur. Ona göre “sen” ben”dir, “ben” de “sen” (Kılıç, 2008: 5):

*“Şu toprağa sevgiden başka bir tohum ekmeyiz,
Şu tertemiz tarlaya başka bir tohum ekmeyiz biz...
Beri gel, beri! Daha da beri! Niceye şu yol vuruculuk?
Mademki sen bensin, ben de benim, niceye şu senlik benlik...”*

Ayırım yapmadan bütün insanları kucaklayarak onlara “gel” diye seslenen Mevlana, dünya üzerindeki benzersiz, engin hoşgörünün örneğini yüzyıllar öncesinden vermiştir:

*“Gel ! Gel ! Yine Gel ! Ne olursan ol ! Yine Gel
Kâfir, Putperest, Mecusi olursan da gel
Bizim Dergâhımız Umutsuzluk Dergâhı değildir.
Yüz kere Tövbeni bozmuş olsan da gel !”*

Mevlana, temelinde insan sevgisi olan hoşgörüsünde başkalarında kusur aramayı reddeder. İyiliği karşılıksız yapmayı, düşmanına bile iyilik yapmayı telkin eder:

“Özgür er, başkasının kendini incitmesinden incinmeyen kişidir. Yiğit, İncinmeyi hak eden, incitmeyen kimsedir” (Eflaki I: 621).

“Ne mutlu o kişiye ki, kendi ayıbını görür. Kim birinin ayıbını görürse, o ayıbı satın alır, o ayıbı kendinde bulur” (Mesnevi II:3034).

“Kişi iyiliği Tanrı için yapmalı yoksa ben iyilik edeyim de bana da iyilik etsinler diye değil” (Fihi Mafih: 227).

“Bir hür kişiyi lütfunla kendine kul etmen binlerce kul azat etmeden daha iyidir” (Mektuplar:17).

“Düşman da olsa, ihsanda bulun. Zira ihsan, düşmanı sana dost eder. Dost olmasa bile, düşmanlık azalır. Yani ihsan, düşmanlığa merhem olur” (Mesnevi II: 2171).

İnsanı sevmekten geçen hoşgörünün bu büyümlü dünyasında karamsarlığa ve ümitsizliğe yer yoktur. Bu hoşgöründe şefkat, merhamet, sabır ve başkalarının kusurunu görmezlikten gelme vardır:

“Şefkat ve merhamette güneş gibi ol .

Başkalarının kusurunu örtmekte gece gibi ol.”

“İncinsen de incitme” (Sümer, 1974: 12) sözüyle insan sevgisini ve sonsuz hoşgörüsünü dile getiren Hacı Bektaş Veli'nin de insana, insanlığa bakışı Mevlana'nınkinden farklı değildir. Hacı Bektaş Veli'nin tövbe edenlere karşı tutumu hoşgörünün sembolü hâline gelmiş, Mevlana'nın

bile takdirini kazanmıştır (Göçgün, 1999: 146). Hacı Bektaş Veli bütün insanları sevmeyi, başkalarını ayıplamamayı insan olmanın koşulu olarak kabul eder (Öztürk, 1995: 118). Bütün sözlerinde iyi ahlâklı ve hoşgörü sahibi olmayı telkin etmiş, bütün dünya insanlarını kaynaştırmayı, aralarında dostluk ve kardeşlik bağları oluşturmayı hedeflemiştir. Kendine düşmanlık besleyenlere bile sevgi ve hoşgörü ile yaklaşmıştır (Aykan, 2000: 229). Savaş yerine barış; düşmanlık yerine dostluğu; kin yerine sevgi ve hoşgörüyü temel alan bir dünya görüşüne sahip olmuştur. Dünyada yaşanan kavga ve savaşların nedenini insani değerlerin yoksunluğuna, bencillik, hoşgörüsüzlük, kibir, gurur ve haset gibi olumsuzluklara bağlamıştır.

Hoşgörünün temeline sevgi ve saygıyı yerleştiren, başkalarında kusur aramayı reddeden, ufak tefek kusurları görmezlikten gelmeyi öğütleyen Hacı Bektaş Veli “*Her ne arar isen kendinde ara.*” (Sümer, 1974: 14), “*Gördüğünü ört, görmediğini söyleme.*”, “*Kimsenin ayıbını görmeyen cana, aşk olsun.*” (Özcan, 2005: 151) sözleriyle sonsuz insan sevgisini ve hoşgörü anlayışını dile getirmiştir.

Bütün yaratılanların eşitliğini “*Dünya içinde yaratılmış nesnelere eşittir.*” sözüyle dile getirmiş (Aslan, 2007: 78), “*Hiç bir milleti ve insanı ayıplamayınız!*” diyerek hoşgörüsünün derinliğini göstermiş, “*Gelin canlar bir olalım, diri olalım.*” diyerek insanları her fırsatta birlik ve beraberliğe davet etmiştir (Çetinkaya, 2005: 39).

Hacı Bektaş Veli, insanları ve toplulukları inançlarından ve milliyetlerinden dolayı dışlamamış, yetmiş iki milleti bir gözle görmüştür (Aslan, 2007: 78):

“*Dünya içinde yaratılmış nesnelere eşittir.*”

Hacı Bektaş Veli’in hoşgörü felsefesi kibir ve düşmanlığın karşısındadır (Coşan, 1950: 4):

“*Vay sana ki içinde, kibir ve haset, cimrilik, düşmanlık, tamah, öfke, gıybet, kahkaha ve maskaralık ile bunlar gibi daha nice şeytan fiili varsa, su ile yıkanıp nasıl arınacaksın?*”

Geniş halk topluluklarına sade ve çok güzel bir halk diliyle sesini duyurmaya çalışan Yunus Emre (Güzel, 2004, 874), Hacı Bektaş Veli gibi sevginin ve hoşgörünün özünü hak sevgisine dayandırmış, hoşgörünün hayatımızı kolaylaştıracağını dile getirmiştir. Yunus’un duygu ve düşünce dünyasında tıpkı Mevlana ve Hacı Bektaş Veli’de olduğu gibi kavganın yerini barış, hoşnutsuzluğun, huzursuzluğun yerini ise derin bir sevgi ve hoşgörü almaktadır. Ona göre insanların bu dünyaya geliş nedeni kavga, kötülük değil, sevmek, sevilme ve hoşgörülü olmaktır (Araz, 2007: 3).

“*Gelin tanış olalım.
İşi kolay kılalım.
Sevelim Sevilelim.
Bu dünya kimseye kalmaz.*”

“Ete kemiğe büründüm Yunus diye göründüm” diyerek insanın, Allah’ın bir cüz’ü olduğunu ifade etmiş ve bütün insanlar bu özelliği taşıdığı için herkesin birbirine saygı ve sevgi ile yaklaşması gerektiğini vurgulamıştır. Ona göre insan olmanın en önemli yolu, hoşgörüdür. Dostu düşmanı bir tutmak, adil davranmak, kin beslememek, kişiler arasında sınıf farkı gözetmemek, bağışlamak, gönül almak gibi bütün güzel ahlaki duygu ve davranışlar hoşgörünün eseridir (Kılıç, 2008: 6).

Dünyadaki bütün insanları kardeş olarak gören Yunus, yaratılanı yaratandan ötürü sever. Sevgi ve hoşgörü çizgisinde bütün âlemi kardeş ilan eder. Bütün insanları hoşgörü ve dostluk çizgisinde birleştirir, bütünleştirir (Göçgün, 1995: 30):

*“Aşkından yanar yüreğim,
Yandıgım bana hoş gelir
Hakkı gerçek sevenlere
Cümle alem kardeş gelir.”*

Yunus Emre, zerreden küreye bütün âlemlere aynı noktadan yaklaşmış; onlara değer vermiş, eşit mesafede görmüş ve o âlemleri bir bütün olarak kucaklayıp sevmiştir (Gürsoy, 1994: 146):

*“Adımız miskindir bizim düşmanımız kindir bizim
Biz kimseye kin tutmazız kamu âlem birdir bize.”*

*“Cümle yaradılmışa bir göz ile bakmayan
Halka müderris ise hakikatde âsıdır.”*

Özetle, sonsuz bir sevgiyle bütün insanlara kucak açan, hoşgörüyle yaklaşan; öğretmenleri, sözleri huzurlu, mutlu, barış içinde yaşayan bir toplum, bir dünya oluşturma amacına yönelik olan Hacı Bektaş Veli, Mevlana ve Yunus Emre sadece yaşadıkları çağa değil günümüze ve geleceğe de damgasını vurmuş, gönüllerde taht kurmuş önemli düşünürlerimizdir. Kavganın, kinin, düşmanlığın, savaşın hüküm sürdüğü; sevginin, hoşgörünün azaldığı çağımızda bu öğretmenlerden yararlanmak gerekmektedir.

Öğretim programlarında özellikle de kültürün en önemli aktarım unsuru olan dilin ve onun temel becerilerinin kazandırılmaya çalışıldığı Türkçe derslerinde Hacı Bektaş Veli, Mevlana ve Yunus’un sevgi ve hoşgörü dünyasından yararlanılması gerekmektedir. Bu durum hem Türkçe öğretim programlarında (1-5; 6-8) değerler ve hoşgörü konusundaki yetersizliği ortadan kaldıracak hem de değerlerine bağlı, kültürünü özümsemiş, ulusal ve evrensel değerlerle donatılmış çocukların yetiştirilmesinde önemli bir temel oluşturacaktır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sağlıklı, huzurlu, kendiyi ve çevresiyle barışık, uyumlu bireyler yetiştirmenin yolu bu bireylerin sahip olduğu değerler ve bu değerlerin ahlaki yaşantılarına olumlu yansımalarından

geçmektedir. Bireyler ahlaki yönden ne kadar sağlıklı yetiştirilmişse toplum da o kadar yüksek ahlaki değerlere ulaşacaktır.

Türk Millî Eğitiminin genel amacının, Türk milletinin bütün fertlerini; Atatürk inkılâp ve ilkelerine ve Anayasada ifadesini bulan Atatürk milliyetçiliğine bağlı; Türk milletinin millî, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren; ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan bireyler yetiştirmek olduğu Millî Eğitimin genel amaçları arasında yer almaktadır. Bireyi hayata hazırlayacak temel bilgilerin verildiği, kişiliğinin oluşmaya başladığı ilköğretim basamağı aynı zamanda birey ile toplum arasında sağlam bağların oluşturulacağı, millet olma bilincinin, kültür değerlerinin aktarılacağı bir basamaktır. Küreselleşmenin hız kazandığı çağımızda hem millet olma bilincini kazandıracak hem de yaşadığı toplum ve ait olduğu millet arasında sıkı bağlar oluşturacak ulusal değerlerle evrensel değerlerin yeni nesle kazandırılması konusu büyük önem kazanmıştır.

İlköğretim Türkçe Dersi (1-5. Sınıflar) Öğretim Programında değerlere yönelik olarak yapılan vurgulara bakıldığında değerlerin daha çok “millî, ahlaki, insani, manevi, kültürel, kişisel, sosyal, tarihi, estetik ve sanatsal” şeklinde genelleştirilerek verildiği, ayrıntılara girilmediği, aynı programda hoşgörü kavramına yönelik vurguların daha çok; yapılan hatayı hoş görme, diğer din, örf ve adetlere hoşgörülü olma, başkalarının düşüncelerine, geleneklerine ve dinlerine saygı gösterme noktalarında yoğunlaştığı dikkati çekmektedir. Zorunlu temalar arasında “Değerlerimiz” temasının yer aldığı, diğer zorunlu temalardan olan “Atatürkçülük” ve “Birey ve Toplum” temalarının içeriklerinde hoşgörüye yönelik genel vurgulara yer verildiği ve bu vurguların hoşgörü kazandırmada yetersiz olduğu görülmektedir.

İlköğretim Türkçe Dersi (6, 7, 8. Sınıflar) Öğretim Programında da durumun pek farklı olmadığı, değerlere yer verildiği ancak örtük bir şekilde bırakıldığı dikkat çekmektedir. Değerlere sistemli bir şekilde yer verilmediği, ayrı başlık altında ele alınmadığı (Şen, 2008: 768), hoşgörüye yönelik olarak yapılan vurgulara bakıldığında ise vurguların çok genel ve silik olduğu, hoşgörünün bir değer olarak vurgulanmadığı görülmektedir.

Sonuç olarak ;Türkçe dersi öğretim programları (1-5; 6-8), “değerler ve hoşgörü” açısından incelendiğinde gerek değerlere gerekse hoşgörü kavramına istenilen düzeyde yer verilmediği, kavramlara gerekli vurguların yapılmadığı, genel ifadelerin dışına çıkılmadığı görülmektedir.

Millî değerleri kazanmış, geçmişini bilen, geleceğe sağlam adımlarla yürüyen, Türk olmanın onurunu, gururunu taşıyan bir neslin yetiştirilmesi için değerlerin öğretimine, bu değerler içinde de artık evrensel değerler arasında oldukça önemli bir konumda olan hoşgörünün kazandırılmasına önem verilmelidir.

Değerlerin aktarımında dil önemli bir role sahiptir. Dil bir toplumun anlaşma vasıtası olduğu gibi aynı zamanda bir kültür taşıyıcısı ve kültür aktarıcısıdır (Özbay 2002: 115). Örgün eğitim kurumlarında değerlerin en iyi aktarılacağı ders de doğal olarak Türkçe

dersidir. Değerlerin öğretimi rastlantılara bırakılmamalı, üzerinde dikkatle düşünülmüş özenli programlar hazırlanmalıdır. Programlar hazırlanırken medeniyetin kaynağı, kültürlerin beşiği, değerlerin, hoşgörünün hayat bulduğu Anadolu'nun bağrından yetişen ve yüzyıllar öncesinden ayırım yapmadan bütün insanları sevgiyle kucaklayan, hayat görüşleriyle gönüllere taht kuran Mevlana, Hacı Bektaş Veli ve Yunus'un gönülleri okşayan, düşündüren, geçmişten günümüze uzayan sevgi ve hoşgörü felsefelerinden yararlanılmalıdır. Bu şekilde hazırlanan programlarla yetişecek yeni neslin kültürümüzle olan bağlarının daha da güçleneceği açıktır. Aynı zamanda sevgi ve hoşgörü değerlerini temel kaynaklardan öğrendikleri için de estetik bir zevk kazanacaklardır.

KAYNAKÇA

- Araz, Rıfat. (2007). "Yunus'ta Gördüğümüz İnsan Sevgisi ve Hoşgörü Yaklaşımları" *Mürekkep Kültür, Sanat Edebiyat Serisi*, Nisan 1-4: 3-6.
- Artun, Erman .(2007). "Anadolu ve Rumeli Türk Kültürünün Oluşmasında Sevgi ve Hoşgörü Düşüncesi Mimarı Mevlana Celalettin Rumi'nin Etkisi" *Sarı Saltuk Baba'dan Miskin Baba'ya II. Uluslar Arası Romanya'da Türk Kültürü'nün İzleri Sempozyumu* (3-8 Eylül, Romanya).
- Aslan, Ömer. "Hoşgörü ve Tolerans Kavramlarına Etimolojik Açıdan Analitik bir Yaklaşım" <http://www.cumhuriyet.edu.tr/edergi/makale/325.pdf>. Erişim Tarihi: 23.11.2008.
- Aslan Faik. (2007). *Hacı Bektaş-ı Veli'nin Düşünce Dünyası*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aydın, B. (1997). "Çocuk ve Ergen Psikolojisi" *Marmara Üniversitesi Vakfı Yayınları*. No: 1, İstanbul.
- Aykan, Güven. (2000). "Hacı Bektaş Veli-ı Veli Nerede Doğdu, Kimdir" *Hacı Bektaş Veli-ı Veli Dergisi*, 15.
- Başaran, İ.Ethem. (1995). "Hoşgörü ve Eğitim" *Okulda Hoşgörü ve Eğitim Toplantısı, Ankara*, 51-60.
- BSTS. (1975). *Felsefe Terimleri Sözlüğü*.
- Coşan, Esad. (1950). *Hacı Bektaş Veli Veli, Makâlât*. Ankara.
- Çetinkaya, Bayram Ali. (2005). "Hacı Bektaş Veli-ı Veli'nin Gönül Dünyasında İnsan Sevgisi" *Bilim ve Hikmet*.
- Doğanay, Ahmet. (2006). "Değerler Eğitimi" *Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi* (Edt. Cemil Öztürk). Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Erdem, Ali Rıza. (2003). "Üniversite Kültüründe Önemli Bir Unsur: Değerler" *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1- 4, İstanbul.

Eflaki, Ahmet. (1995). “Ariflerin Menkıbeleri I”, çev: Tahsin YAZICI. İstanbul: M.E.B. *Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi* 62.

Göçgün, Önder. (1995). “Dünden Bugüne Yunus Emre” Ankara: *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını*, 92.

Gözübüyük, Mine. (2002). “Türkiye’de Demokrasi ve Hoşgörü Kültür ve Eğitiminin Yaygınlaştırılmasında Sivil Toplum Kuruluşlarının Yeri ve Önemi”. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitimin Sosyal ve Tarihi Temelleri Programı.

Gürsoy, Sevinç. (1994). *Yunus’un Şiir Dünyası, Makalelerden Seçmeler*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

Güvenç, Bozkurt. (1996). “Sosyal Değişme Sürecinde Hoşgörü ve Sorunları. Hoşgörü ve Eğitim”. (Haz. Bekir Onur). Ankara: Türk Eğitim Derneği Yayınları.

Güzel, Abdurrahman (2004). *Dini- Tasavvufî Türk Edebiyatı*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Halstead, J. Mark ve Taylor, Monica, J. (2000). “Learning and Teaching about Values: A Review of Recent Research” *Cambridge Journal of Education*. 30, 2: 169-202.

İnsani Değerler Eğitimi Seminer Programı. (1996). İstanbul: Karşılıksız Hizmet Vakfı.

Kavcar, Cahit. (1995). “Açılış Konuşması” *Okulda Hoşgörü ve Eğitim Toplantısı*, 1-5, Ankara.

Kılıç, Filiz. www.oicrcrc.org.tr/UserFiles/File/TUR/Mrs.FilizKilicSpeech-tr.pdf Erişim Tarihi: 20.12.2008

Kızılcılık, Sezgin ve Ertem, Yaşar. (1994). *Açıklamalı Sosyoloji Terimler Sözlüğü*. Ankara: Atilla Kitabevi.

Kuşaridi, J. (1995). *Felsefi Açından Eğitim ve Türkiye’de Eğitim*, İstanbul.

Kuşdil, Ersin ve Kağıtçıbaşı, Çiğdem. (2000). “Türk Öğretmenlerinin Değer Yönelimleri ve Schwartz Değer Kuramı” *Türk Psikoloji Dergisi*. 15,42.

MEB. İlköğretim Türkçe Dersi (1-5) (2005). *Öğretim Programı ve Kılavuzu*. Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü.

MEB. İlköğretim Türkçe Dersi (6-8) (2005). *Öğretim Programı ve Kılavuzu*. Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü.

Mevlana Celalettin. (1959). *Fihri Mafih*, Çev. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul.

_____. (1963). *Mektuplar*. Çev. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul.

_____. (1989). *Mesnevi ve Şerhi*. Şerh eden: Abdülbaki Gölpınarlı, 1-6. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını.

- Özbay, Murat. (2002). "Kültür Aktarımı Açısından Türkçe Öğretimi" *Türk Dili*. 602: 112-120.
- Özcan, Hüseyin. (2005). "Alevi Bektaşî Şiirinde Âdap ve Erkan" *Uluslar Arası Bektaşîlik ve Alevilik Sempozyumu I* (28-30 Ekim), Isparta.
- Öztürk, Yaşar Nuri. (1995). *Tarihi Boyunca Bektaşîlik*. III. Baskı, İstanbul.
- Pickthall, Muhammed M. (1985). *Kardeşlik ve Hoşgörü*. Çev. Harun Sencan ve Taha Dinçer. İstanbul: Akabe Yayınları.
- Sümer, Ali. (1974). *Hacı Bektâş-ı Veli'nin Söyleyişleri*. Ankara.
- Şen, Ülker (2008). "Altıncı Sınıf Türkçe Ders Kitaplarındaki Metinlerin İlettiği Değerler Açısından İncelenmesi" *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 1-5: 763-779.
- Tezcan, Mahmut. (1995). "Türk Kültüründe Hoşgörü" *Uluslararası Hoşgörü Kongresi*. Ankara.
- Tillman, Diane. (2000). *Living Values Activities For Young Adults*. New York: Health Communications Inc.
- Tural, Sadık. (1996). "Türkiye'de Hoşgörüye Neden İhtiyaç Var?" *Barış Kültürü İçin Toplumsal Hoşgörü ve Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü Forumu*. Uluslararası Lions Kulüpleri Birliği Yönetim Çevresi.
- Yeniterzi, Emine. (1997). *Mevlana Celalettin Rumi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.